

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و مدیران و امکانات موجود در اجرای
برنامه درسی معنوی (مورد مطالعه: دیدگاه دانشجویان دانشگاه فرهنگیان)^۱

**Investigate the Knowledge, Attitude and Skills of Professors and Managers and
Facilities Available in the Implementation of the Spiritual Curriculum
(Case Study: Students Viewpoints of Farhangian University)**

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۴/۱۳، تاریخ ارزیابی: ۱۳۹۶/۷/۱۶، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۱۰/۸

**Dr. Marzban Adibmanesh, Dr. Mohammad
Javad Liaghatdar, Dr. Ahmad Reza Nasr
Esfahani**

مرزبان ادیب منش^۲، محمدجواد لیاقدار^۳، احمدرضا
نصراصفهانی^۴

Abstract: This study seeks to investigate the knowledge, attitudes and skills of professors, and directors and available facilities at Farhangian University for implementing the spiritual curriculum. To this aim, four variables including knowledge, attitudes, skills and facilities are evaluated in two groups of professors and directors. This study is a combination of qualitative and quantitative study. In the qualitative phase, the corpus includes sources and textbooks available for spiritual curriculum among which 20 internal and 10 external sources are identified and analyzed. In the quantitative phase, the population includes all senior students of Educational Sciences (primary education) at Farhangian University in the academic year of 2016-2017. The sample includes 300 students who are selected randomly. In this phase, the researcher-made questionnaires are used as the data collection instrument. Content analysis is used for analyzing the obtained data in qualitative phase. The means indicators and standard deviation are used in quantitative phase in order to describe and one-sample t-test, Friedman and chi-square were used for inferential analysis. The results indicate that the highest average is related to level of knowledge and attitudes, while skill and facilities show the lowest average. This means that university directors and professors who are responsible for implementing the spiritual curriculum have the necessary knowledge and attitudes; however, not sufficient skills. In addition, the facilities of Farhangian University for implementing the spiritual curriculum are not at the desirable level.

Keywords: knowledge, attitude, skill, spiritual curriculum, Farhangian University

چکیده: پژوهش حاضر با هدف بررسی "دانش، نگرش و مهارت اساتید و مدیران" و امکانات دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی انجام شده است. بدین منظور چهار متغیر دانش، نگرش، مهارت و امکانات در دو گروه مدیران و اساتید مورد سنجش و بررسی قرار گرفت. پژوهش حاضر از نوع آمیخته است و در دو بخش کیفی و کمی مورد مطالعه قرار گرفته است. در بخش کیفی حجم نمونه شامل متون و منابع مرتبط با حوزه برنامه درسی معنوی در دسترس بود که در این بین ۲۰ منبع داخلی و ۱۰ منبع خارجی به صورت هدفمند شناسایی و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند. در بخش کمی هم حجم نمونه شامل ۳۰۰ نفر از دانشجویان دانشگاه فرهنگیان در سال تحصیلی ۱۳۹۵-۱۳۹۶ بودند که به صورت تصادفی طبقه ای انتخاب شدند. برای گردآوری در این بخش از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل داده ها در بخش کیفی از تحلیل محتوا و در بخش کمی از آزمون t تک نمونه ای، فرید من و خی دو برای بررسی های استنباطی استفاده گردید. نتایج پژوهش نشان می دهد که سطح دانش و نگرش از بیشترین میانگین و مهارت و امکانات از کمترین میانگین برخوردارند. این بدان معناست که مدیران و اساتید برای اجرای برنامه اجرای برنامه درسی معنوی از دانش و نگرش کافی برخوردار هستند اما از مهارت لازم برخوردار نیستند. همچنین امکانات دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی در حد مطلوبی نیست.

کلمات کلیدی: دانش، نگرش، مهارت، برنامه درسی معنوی، دانشگاه فرهنگیان.

۱- این مقاله مستخرج از رساله دکتری دانشگاه اصفهان می باشد.

دانش آموخته دکتری مطالعات برنامه درسی دانشگاه اصفهان، مدرس دانشگاه فرهنگیان

marzbanedib@yahoo.com

۳- استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان mjavad_liaghatdar@yahoo.com

۴- استاد گروه علوم تربیتی دانشگاه اصفهان arnasr@edu.ui.ac.ir

مقدمه

حرکت به سوی اندیشه‌های روحانی، معنوی و دینی در دنیای امروز و موضوعیت دادن به آن در حوزه تعلیم و تربیت، به ویژه برنامه درسی، به عنوان نگرشی نو و گفتمانی جدید، تلقی می‌شود که علیرغم اینکه در ظاهر همچون دیگر نگرش‌ها معمولی و ساده به نظر می‌آید، اما به واقع اندیشه ای ژرف و متحول کننده است که نشانگر پیدایش رگه‌هایی از تحول بنیان برانداز و نوساز است، نگرشی که نوید بخش احیای دوباره ارزش‌های معنوی در دنیای امروز به شمار می‌رود (مهر محمدی، امین خندقی، ۱۳۸۸). اصولاً یک برنامه درسی باید بر درک جامع و عمیق قابلیت‌ها و ابعاد وجود انسانی مبتنی باشد. از این منظر توجه به برنامه درسی معنوی برای فراگیران می‌تواند به عنوان یک زمینه مهم در نظر گرفته شود (امینی و ماشااللهی نژاد، ۱۳۹۲). برنامه درسی معنوی، شامل محتوی رسمی و غیر رسمی، شیوه‌های تدریس و فرصت‌های یادگیری است که از طریق آن فراگیران امکان می‌بایند به شناخت بیشتر و زوایای نهان و پنهان وجود خویش و جهان هستی که ماهیت و هویتی معنوی و فرا مادی دارد و پایه و اساس رفتارهای معنوی و انسانی را تشکیل می‌دهد، بی‌دازند. و بر مبنای آن، قابلیت‌ها و استعداد‌های معنوی و متعالی خود را به شکل جهت دار و هدفمند به فعلیت برسانند (میلر، ۲۰۰۵). به نحوی که در اثر این فرایند، چنین برنامه‌ای در نظام برنامه ریزی آموزشی و درسی قابلیت اجرایی و عملیاتی پیدا کند.

بر این اساس، یکی از مراکز علمی که نیاز است در آن برنامه درسی معنوی مورد توجه جدی تر قرار گیرد، دانشگاه فرهنگیان است. چرا که در اساسنامه دانشگاه فرهنگیان به بهره‌گیری از معنویت و برنامه درسی معنوی در انجام مأموریت‌های آموزشی اشاره شده است، در بند ۱ ماده ۲ مربوط به اهداف چنین آمده است " تأمین و تربیت معلمان، مدیران، مربیان، کارکنان و پژوهشگرانی مؤمن و متعهد، معتقد به مبانی دینی و ارزش‌های اسلامی و انقلابی، دارای فضائل اخلاقی و ارزش‌های والای انسانی، کارآمد و توانمند در طراز جمهوری اسلامی." (اساسنامه دانشگاه فرهنگیان). بر این اساس استفاده از معنویت در جهت تحقق اهداف عالی‌ه تعلیم و تربیت اسلامی بعنوان یک هدف اصلی و اساسی در اساسنامه دانشگاه فرهنگیان مدنظر قرار گرفته شده است

با این اوصاف، معنویت مساله بسیار مهمی است که در برنامه‌های درسی دانشگاه فرهنگیان بایستی مورد توجه جدی تر قرار گیرد و ضرورت توجه به آن مد نظر اندیشمندان و متخصصان در حوزه دین و برنامه درسی باشد. چرا که برنامه درسی معنوی بر شناخت خود، شناخت جهان و شناخت ذات مطلق مبتنی است و همچنین بر ضمیر ناخودآگاه انسان، بر اصول عشق به مذهب، عشق به زندگی و طبیعت، تاریخ و زندگی مذهبی و تجربه دینی تأکید دارد (شعبانی، ۱۳۸۵). به هر حال، پرورش معنویت باعث می‌شود که فراگیران نسبت به رفتارها

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

و تجارب معنوی خود و نیز نحوه بکارگیری آن در حل مسائل مختلف فردی و اجتماعی خود آگاهی یابند. در عین حال، وجود معنویت در روابط مختلف خود، دیگران و جهان هستی از بعد دنیوی و مذهبی، نقش و اهمیت پرورش دادن آن را خاطر نشان می سازد (صمدی، ۱۳۹۱). لذا یک برنامه درسی بایستی فرصت هایی برای فراگیران بوجود آورد که در نتیجه آن، با دانش، مهارت، رفتار و منش مبتنی بر ایمان آشنا گردند به نحوی که این آشنایی به توسعه دینی و مذهبی و قابلیت های معنوی فراگیران و در نهایت رشد همه جانبه آنها منجر گردد (مک گانیل و همکاران^۱، ۲۰۱۵). بر این اساس، وجود یک نظام آموزشی قوی و هدفمند مبتنی بر رویکرد معنوی، در دانشگاه فرهنگیان باعث شکوفایی علمی و به حرکت درآمدن چرخهای مادی و ارتقای سطح معنوی یک جامعه خواهد شد. از سویی اگر برنامه آموزشی هماهنگ با فطرت الهی انسان طراحی شود جنبه معنوی آن نیز تحقق پیدا می کند. مضافا اینکه هر قدر اساتید، فراگیر و دیگر دست اندکاران امر آموزش با برنامه درسی معنوی آشنایی داشته باشند فضای تربیتی معنوی به وجود خواهد آمد که خود موجب تقویت نظام آموزشی در دانشگاه خواهد شد (روحی، ۱۳۸۳).

خلاصه اینکه، برنامه درسی معنوی مورد توجه اکثر نظام های آموزشی است و در برخی از کشورها در حال اجراست و مربیان تعلیم و تربیت در کشورهای گوناگون به این موضوع بسیار توجه داشته اند و پژوهش های مطلوبی در این زمینه داشته اند که به چند مورد از پژوهش های انجام گرفته داخلی و خارجی که با مولفه های برنامه درسی معنوی در پژوهش حاضر مرتبط هستند، اشاره می شود.

ایزدی، حسینی و قادری (۱۳۸۹) پژوهشی با عنوان "برنامه درسی معنوی (گفتمان جدید) به عنوان یکی از حلقه های بنیادین تحولات برنامه درسی در قرن ۲۱" انجام دادند. در این پژوهش با استفاده از روش مصاحبه و مشاهده میدانی سعی شده است که برنامه درسی معنوی (گفتمان جدید) به عنوان یکی از حلقه های بنیادین تحولات برنامه درسی در قرن ۲۱ در نظر گرفته شود. نتایج تحقیق نشان می دهد که برنامه درسی معنوی می تواند به عنوان یک تاثیر گذار در نظام برنامه درسی و عامل بهبود بخشی و تنظیم فرایند آموزش و پرورش مورد توجه جدی قرار گیرد.

یار محمدیان و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی تحت عنوان "بررسی تطبیقی رویکردهای برنامه درسی معنوی با توجه به مولفه های برنامه درسی معنوی در چند کشور جهان" انجام دادند. نتایج بدست آمده حاکی از وجود شباهت ها و تفاوت های اساسی بین اهداف، محتوا و روش های تدریس در کشورهای مورد مطالعه بوده است. شباهت ها بیشتر در اهداف و گهگاه در محتوا، اما تفاوت ها بیشتر در روش های تدریس وجود دارد.

^۱- McGunnigle and Hackett

قاسم پور و نصر (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان "رویکرد معنوی و برنامه ریزی درسی" به تبیین بعد معنوی انسان و برنامه درسی معنوی و تعیین استلزامات برای انتخاب رویکرد معنوی در تعلیم و تربیت پرداختند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که برنامه درسی معنوی، شامل عناصر؛ اهداف، محتوا، اجرای آموزش و ارزشیابی است که بتواند حالات و نگرشها و یا به تعبیری نشانگرهای معنویت مورد تأیید قرآن را در انسان ایجاد کند، از دیدگاه ایشان، یکی از لوازم تربیتی در بهره‌گیری از این نوع برنامه‌های درسی داشتن رویکرد تلفیقی است؛ زیرا مربی و آموزگاران این دسته از برنامه‌های درسی تنها در صورت توجه داشتن به ابعاد معنوی آموزش هنر، آموزش علوم و آموزش ریاضیات قادر به پرورش ویژگیهای معنوی افراد خواهند بود. مرادی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان "طراحی الگوی برنامه درسی معنوی در راستای تربیت زمینه ساز؛ راهبردها و راهکارهای اجرایی" به معرفی مبانی نظری (فلسفی، روان شناسی و جامعه شناسی) این برنامه درسی و عناصر آن (اهداف، محتوا، روش‌ها، شیوه‌هایی ارزشیابی) مبادرت ورزیده است که نتیجه آن ترسیم الگوی پیشنهادی در راستای تربیت زمینه ساز برای متخصصان امر با راهبردها و راهکارهایی اجرایی آن بوده است.

حسینی و همکاران (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان "امکان سنجی اجرای برنامه درسی با رویکرد معنوی در دوره متوسطه" انجام دادند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که دانش و مهارت دبیران در مقوله‌های هنر و زیبا شناختی، اخلاق و روح همچنین نگرش اخلاق در سطح بالاتر از متوسطه است. همچنین امکانات مدرسه برای اجرای برنامه درسی معنوی در سطح بالایی ارزیابی شد. همچنین نگرش هنر و زیبا شناختی و نگرش روح در کمتر از حد متوسط است.

نجفی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان "تبیین ابعاد و مولفه‌های رشد معنوی انسان و تحلیل محتوای آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران" ابعاد رشد معنوی را شامل هنر و زیبا شناسی، تعقل و اخلاق می‌دانستند و برای هر کدام یک از این ابعاد نیز مولفه‌های را در نظر گرفته‌اند.

میلر و همکاران (۲۰۰۵) در کتاب خود تحت عنوان "یادگیری کل گرایانه و معنویت در آموزش" که نتیجه چندین کنفرانس آموزش کل نگرانه بوده است و برای آموزش در دانشگاه تورنتو در موسسه آنتاریو برگزار شد به یادگیری کل نگرانه و معنویت اشاره می‌کنند. در آموزش کل نگر ابتدا، تلاش می‌شود تا به رشد تمام ابعاد عقلی، احساسی، جسمی، اجتماعی، هنری و معنوی انسان پرداخته شود، اما آموزش پیشرو و آموزش انسان گرایانه به پنج فاکتور اول مربوط بوده، عموماً بعد معنوی را نادیده می‌گیرد. توجه به معنویت در برنامه درسی ابزاری است که حس حیرت و شگفتی را در فراگیران مجدداً بیدار می‌کند و این امر می‌تواند حس ارتباط جهان را در آنها تشدید کند.

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

تیسدل^۱ (۲۰۰۳) در پژوهشی با عنوان "بررسی معنویت و فرهنگ در بزرگسالان و آموزش عالی" بیان می‌دارد که یک بخش اساسی از تجربه انسانی، معنویت است. که توجه به آن برای درک و فهم چگونگی رشد و تحول فرهنگی انسان در طول زمان و نیز نحوه ساخت و ایجاد معنا توسط وی بسیار مهم است. وی همچنین یادآور شده که از طریق روایت و تشریح داستان خلقت انسان، منظومه شمسی و جهان هستی برای دانش آموزان، می‌توان به عنوان ابزاری جهت رشد سواد معنوی آنان بهره گرفت. این رهیافت‌های آموزشی مرتبط با گوناگونی آفرینش جهان در احیای ابعاد هوش معنوی دانش آموزان بسیار اثرگذار است.

کینگ^۲ (۲۰۱۰) یادآور شد از طریق روایت و تشریح داستان خلقت انسان، منظومه شمسی و جهان هستی برای دانش آموزان، می‌توان به عنوان ابزاری جهت رشد سواد معنوی آنان بهره گرفت. این رهیافت‌های آموزشی مرتبط با گوناگونی آفرینش جهان در احیای ابعاد هوش معنوی دانش آموزان بسیار اثرگذار است.

سسرو و پرات^۳ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان "اندازه‌گیری معنویت دانشکده و ارتباط آن با سبک آموزش" بر این باورند که ویژگی‌ها و عمل نظام‌های آموزشی طی دهه‌های اخیر بر پیشرفت تحصیلی، تسلط بر موضوعات درسی، آموزش مهارت‌های لازم برای شرکت و موفقیت در آزمون‌ها و در نتیجه نادیده گرفتن رشد اجتماعی، عاطفی و معنویت فراگیران مبتنی بوده است. آنها همچنین اعتقاد دارند که گنجاندن معنویت در قالب برنامه‌های درسی مراکز آموزشی به همراه تعامل مدرسه با سایر نهادهای اجتماعی شرایط لازم را برای پرورش اخلاقی و حتی عقلانی دانش آموزان فراهم می‌سازد.

بوچانان^۴ (۲۰۱۳) در پژوهشی با عنوان "توجه به بعد معنوی به منظور افزایش تغییر برنامه درسی" یادآور شد که رشد و پرورش ویژگی‌ها و ابعاد معنوی معلمان باعث اجرای اثربخش برنامه درسی شده است. وی با اذعان به این که رشد معنوی متریبان به عنوان یک موضوع مهم، کمتر در پژوهش‌ها مورد توجه قرار گرفته است، یادآور شد که رشد معنوی افراد با گرایش‌های مذهبی و نیز تجارب و فعالیت‌های که در این زمینه در مؤسسات آموزشی طراحی و اجرا می‌گردد، کاملاً مرتبط است.

با بررسی برنامه‌های درسی در کشورهای دیگر مشخص می‌شود که برنامه درسی معنوی در نظام‌های آموزشی آنها مورد توجه و تاکید است. در نظام آموزش و پرورش ایران به خصوص در دانشگاه فرهنگیان نیز اقدامات مناسب و تاثیرگذاری متناسب با اهداف مطروحه در اساسنامه این دانشگاه صورت گرفته است، اما با توجه به حساسیت موضوع، نیاز است که معنویت و ابعاد

1-Tisdell

2-King

3-Sesro & Prat

4-Buchanan

مختلف آن به عنوان یکی از مسائل مهم و اساسی در دانشگاه فرهنگیان، در برنامه‌های درسی این دانشگاه به شکل بایسته و شایسته تر مورد توجه قرار گیرد. آنچه که پژوهش حاضر در نظر دارد این است که ضمن شناسایی ابعاد و مولفه‌های برنامه درسی معنوی به بررسی میزان دانش، نگرش، مهارت مدرسان و مدیران و امکانات موجود در دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی بپردازد.

لذا هدف اصلی و اساسی پژوهش حاضر این است که ضمن شناسایی ابعاد و مولفه‌های برنامه درسی معنوی، مشخص گردد که از دیدگاه دانشجویان، عاملان اجرای برنامه ریزی درسی در دانشگاه فرهنگیان (یعنی مدرسان) و تصمیم گیرندگان نظام برنامه ریزی درسی در دانشگاه فرهنگیان (یعنی مدیران) به چه میزان از دانش، نگرش و مهارت برای اجرای برنامه درسی معنوی برخوردار هستند. در این راستا، ضمن شناسایی ابعاد و مولفه‌های برنامه درسی معنوی پس از مطالعه گسترده متون مرتبط در حوزه برنامه درسی معنوی، چهار متغیر دانش (میزان آگاهی و معلومات اساتید و مدیران دانشگاه فرهنگیان پیرامون برنامه درسی معنوی و ابعاد و مولفه‌های آن) مهارت (میزان مهارت و توانایی اساتید و مدیران دانشگاه فرهنگیان پیرامون برنامه درسی معنوی و ابعاد و مولفه‌های آن) نگرش (طرز تلقی اساتید و مدیران دانشگاه فرهنگیان و همچنین تمایل یا عدم تمایل آنها پیرامون برنامه درسی معنوی و ابعاد و مولفه‌های آن) و امکانات (منابع مالی و مادی، قوانین مکتوب و دیجیتالی و تمامی وسایل و ابزارهای مورد استفاده برای اجرای برنامه درسی معنوی) از دیدگاه دانشجویان مورد سنجش و بررسی قرار می‌گیرد. لذا با توجه به مطالب مطروحه فوق، پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به سوال‌های زیر می‌باشد.

۱- ابعاد و مولفه‌های برنامه درسی معنوی مطابق با منابع و اسناد مرتبط با برنامه درسی معنوی کدامند؟

۲- از دیدگاه دانشجویان، دانش مدیران و اساتید دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی به چه میزان است؟

۳- از دیدگاه دانشجویان، نگرش مدیران و اساتید دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی به چه میزان است؟

۴- از دیدگاه دانشجویان، مهارت مدیران و اساتید دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی به چه میزان است؟

۵- از دیدگاه دانشجویان، امکانات موجود در دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه ریزی درسی معنوی به چه میزان است؟

روش شناسی پژوهش

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

پژوهش حاضر از نوع آمیخته است و در دو بخش کیفی و کمی مورد مطالعه قرار گرفته است. در بخش کیفی از تحلیل محتوا استفاده شده است. تحلیل محتوا روش مطالعه و تجزیه و تحلیل ارتباط ها به شیوه نظامدار عینی و کمی برای اندازه گیری متغیرهاست که مراحل آن آماده سازی و سازمان دهی، بررسی و پردازش پیام است (کرپیندورف، ترجمه نایی، ۱۳۹۰). از این رو در این مطالعه تمرکز بر پردازش داده های گردآوری شده پس از رمزگذاری، مقوله بندی آن هاست. جامعه آماری، شامل کلیه ی متون و منابع مرتبط با برنامه درسی معنوی می باشد. حجم نمونه هم شامل متون و منابع مرتبط با حوزه برنامه درسی معنوی در دسترس بود که در این بین ۲۰ منبع داخلی و ۱۰ منبع خارجی به صورت هدفمند شناسایی و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند. در این بخش، از ابزارهای اندازه گیری شامل، فرم فیش برداری و نیز سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته و همچنین فهرست واری (چک لیست) ابعاد و مؤلفه های برنامه درسی معنوی استفاده شده است. روش گردآوری داده ها بدین صورت بود که ابتدا با استقراء تمام آن دسته از عبارات، گزاره ها، مفاهیم، مؤلفه ها و نمادهائی را که از سوی اغلب مؤلفان، به عنوان ویژگی بارز و مهم برنامه درسی معنوی مورد قبول واقع شده بودند یا دارای بار معنایی در معرفی واژه ی برنامه درسی معنوی بودند، به عنوان واحد تحلیل انتخاب شدند، سپس بر اساس چارچوب مفهومی تدوین شده سیاهه واری محتوا تدوین شد. بدین معنی که جدولی تنظیم شد که در ستون اول ابعاد برنامه درسی معنوی، در ستون دوم به تفکیک در ردیف های جداگانه تک تک مؤلفه های هر بعد و در ستون سوم مولفان منابع و متون مرتبط با برنامه درسی معنوی و در ستون آخر فراوانی و درصد هر یک از مؤلفه ها قرار داده شد.

جهت تأمین اعتبار و پایایی^۱ این ابزار، از روش اسکات^۲ استفاده شده است. بدین صورت که سیاهه واری محتوا در اختیار هفت نفر از صاحب نظران مذکور قرار گرفت و ضریب توافق آنها بر اساس فرمول ذیل محاسبه شد.

$$C.R = \frac{\sum X}{100} \times \text{مقوله های مورد توافق}$$

کل مقوله ها

$$C.R = \frac{47+45+46+44+45+45+44 \times 100}{7 \times 47} = 96/4$$

بر اساس فرمول اسکات ضریب توافق بین صاحب نظران پیرامون فرمول تحلیل محتوا ۹۶/۴ می باشد که ضریب توافق بالا و قابل ملاحظه ای می باشد.

^۱-Reliability

^۲-Scott

در بخش کمی از مطالعات توصیفی استفاده شده است که در آن میزان دانش، نگرش، مهارت مدیران و اساتید و همچنین امکانات دانشگاه فرهنگیان مورد بررسی قرار گرفت. با عنایت به این امر جامعه آماری پژوهش در بخش کمی مشتمل بر دانشجویان سال آخر رشته علوم تربیتی (آموزش ابتدایی) دانشگاه فرهنگیان کشور بود. به منظور بررسی حجم نمونه در دانشجویان دانشگاه فرهنگیان در این پژوهش طی چند مرحله اقدام شد. نخست استان‌های کشور بر حسب موقعیت جغرافیایی در پنج گروه سازمان دهی می‌شوند، سپس از هر گروه با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای یک استان به عنوان خوشه انتخاب گردیدند. در مرحله بعد نیز در استان‌های منتخب تعداد دانشجویان سال آخر رشته علوم تربیتی (آموزش ابتدایی) که ۱۲۰۰ نفر بودند، شناسایی گردیدند، سپس با استفاده از جدول مورگان تعداد ۳۰۰ نفر از دانشجویان مذکور به عنوان حجم نمونه انتخاب گردیدند. در این بخش برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته استفاده گردید، سوالات پرسشنامه بر اساس مطالعات نظری و نتایج حاصل از تحلیل محتوا اسناد و منابع مرتبط با برنامه درسی معنوی، که در بخش اول انجام گردید، تهیه و تنظیم گردیده است. پرسشنامه مذکور شامل ۳۷ سوال و به صورت مقیاس 5 درجه‌ای لیکرت است. سوالات پرسشنامه به ارزیابی متغیرهای دانش، نگرش، مهارت و امکانات می‌پردازد. روایی^۱ پرسشنامه از طریق روایی سازه با استفاده از روش تحلیل عاملی مورد سنجش قرار گرفت. بدین صورت که پس از ساده کردن توصیف داده‌ها، تقلیل تعداد متغیرها یا ابعاد مورد مطالعه صورت گرفت و سپس از طریق انتخاب سوال‌هایی با وزن عاملی معین و به صورت دقیق، شکل پیچیده‌ای از روایی محتوا به دست آمد؛ به این ترتیب که سازنده‌ی آزمون مطمئن شد که هر یک از سوال‌ها به طریق معنی‌داری در نمره یا نمره‌های آزمون مشارکت خواهند داشت. بر این اساس و متناسب با شیوه مذکور در پرسشنامه سه متغیر حذف گردید و بقیه سوالات بار عاملی بالایی داشتند. همچنین روایی پرسشنامه توسط پنج نفر از اساتید و متخصصان علوم تربیتی به صورت محتوایی مورد تایید قرار گرفت. پایایی^۲ پرسشنامه از طریق ضریب آلفای کرونباخ به شرح زیر بدست آمد: برای بعد دانش ۰/۸۶، بعد نگرش ۰/۸۴، بعد مهارت ۰/۹۲، بعد امکانات ۰/۸۶. در نهایت پرسشنامه‌ای طراحی و تدوین گردید که ضمن داشتن صراحت و عینی بودن دارای معنای واحد و مشترک برای تمام پاسخ‌گویان بود.

یافته‌های پژوهش

۱- ابعاد و مولفه‌های برنامه درسی معنوی مطابق با منابع و اسناد مرتبط با

برنامه درسی معنوی کدامند؟

1-Validity

2-Reliability

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

آنچه که در خصوص این سوال قابل بررسی می باشد این است که ارائه یک تقسیم بندی از ابعاد و مولفه های برنامه درسی معنوی کار ساده ای نیست، چرا که در اسناد و منابع مرتبط با برنامه درسی معنوی به صراحت به ابعاد و مولفه های برنامه درسی معنوی اشاره نشده، بر این اساس محقق با مطالعه متون و منابع مرتبط با برنامه درسی و نظر خواهی از صاحب نظران و پژوهشگران، برنامه درسی معنوی را از زوایای مختلف مورد تحلیل و بررسی قرار داد و ابعاد و مولفه های آن ذکر کرده است، آنچه که از مطالعه متون و منابع مرتبط با برنامه درسی معنوی بر می آید حاکی از آن است که برنامه درسی معنوی را می توان با تأکید بر زوایای معرفت شناسی و ارزش شناسی در هفت بعد: ۱- هنر و زیباشناسی ۲- ماوراءالطبیعه ۳- اخلاق ۴- تعقل ۵- انسان گرایی ۶- طبیعت گرایی ۷- کل نگری و هشتاد مولفه بر اساس بسترها و متن های بیان شده در چارچوب مفهومی به شرح جدول شماره (۱) سازمان دهی کرد. و سپس بررسی قابلیت اجرایی برنامه درسی معنوی در دانشگاه فرهنگیان با تأکید بر ابعاد و مولفه های شناسایی شده مد نظر پژوهش حاضر می باشد.

جدول شماره ۱: ابعاد و مؤلفه های برنامه درسی معنوی

ابعاد	مولفه ها	مولفان	فراوانی	درصد
هنر و زیباشناسی	آموزش ارزش ها، پرورش منش و عادات ممتاز فکری، پرورش ادراکات، احساسات و عقاید، توجه به ذوق و سلیقه، توجه به پرورش خلاقیت و سازندگی، موسیقی، پرورش سواد هنری، عدالت آموزشی(توجه به تفاوت های فردی)، پرورش خبرگی، تلاش برای لذت بردن از زیبایی، پرورش تولید هنری، توجه به موسیقی های سنتی و محلی، جهت یابی اصیل عاطفی انسان، توجه به پرورش تخیل، ترکیب جنبه های عاطفی، روانی و شناختی.	شریف زاده و همکاران،(۱۳۹۵)، ایزدی و همکاران(۱۳۹۳)، مهدوی نژاد و همکاران(۱۳۹۰)، حسینی و همکاران(۱۳۹۳)، امینی(۱۳۹۲)، نجفی و همکاران (۱۳۹۴)، (۱۳۸۴)، رحیمی نیا و همکاران(۱۳۹۳) صمدی و همکاران(۱۳۹۲)، فتحی واجارگاه(۱۳۸۶)،ضرابی(۱۳۸۵)،مهرمحمدی(۱۳۸۳)، سلاتری(۲۰۰۶)، آیزنر(۱۹۸۹). آمرام ^۱ (۲۰۰۷).	۱۵	۲۱/۹۳

¹ Amram

ابعاد	مولفه ها	مولفان	فراوانی	درصد
تغفل	پرسش پردازی، تلاش برای کنترل خویش، معنا بخشی و هدف دهی به زندگی، انعطاف پذیری، عبرت از تجربیات و شکست ها، پرورش مهارت ها و قابلیت های تفکر در سطوح بالا (پیچیده)، ارتقاء خودآگاهی، ارتقاء عزت نفس، توانایی برقراری ارتباط مطلوب با نظام هستی، رابطه با وجود متعالی، توجه به شرح حال نویسی و تلاش برای آموزش آن.	قاسم پور دهاقانی و نصر (۱۳۹۰)، همکاران (۱۳۹۰)، ایزدی و همکاران (۱۳۹۰)، نجفی و کشانی (۱۳۹۳)، نجفی و همکاران (۱۳۹۴)، میهن (۲۰۰۲).	۱۲	۱۷/۵۸
ماوراءالطبیعه	اعتقاد به خدا، شادی، عشق، لذت، آرامش و سکوت، اعتقاد به آخرت، خودشکوفایی، درک شهودی، حضور داشتن، خروج تدریجی آدمی از بند هوای نفس و خواسته های نفسانی.	مهدوی نژاد و همکاران (۱۳۹۰)، ایزدی و همکاران (۱۳۹۰)، موسوی (۱۳۸۸)، نجفی و همکاران (۱۳۹۳)، حیاتی (۱۳۸۷)، میر عرب (۱۳۹۲)، کریستین (۲۰۱۵).	۱۰	۱۴/۹۲
اخلاق	صبر و شکیبایی، توجه و احترام به حقوق دیگران، مسئولیت پذیری، توجه به همدردی با همنوعان، آموزش صلح، توجه به رعایت مساوات و عدالت در همه زمینه ها و اهمیت آن در جامعه، توجه به از خودگذشتگی و ایثار، مهرورزی در زندگی، شهامت و شجاعت، صداقت و نقش و اهمیت آن در زندگی.	سبحانی نژاد و نجفی (۱۳۹۳)، نجفی و همکاران (۱۳۹۴)، کلیستر (۲۰۰۴)، حکیم زاده، (۱۳۸۷)، (حیاتی، ۱۳۸۷)، تونی بازان به نقل از صالحی (۱۳۸۷)، میلر (۲۰۰۰)، بوچانان (۲۰۱۳).	۱۰	۱۴/۹۲
انسان گرایی	مهرورزی در زندگی، خروج تدریجی آدمی از بند هوای نفس و خواسته های نفسانی، کمال گرایی، غمخواری و نگرانی برای دیگران، خودشکوفایی، خود اندیشی، عشق ورزی،	قاسم پور دهاقانی و نصر (۱۳۹۱)، مرادی و همکاران (۱۳۹۳)، میلر و همکاران (۲۰۰۵)، (بوومن و اسمال، ۲۰۱۰).	۷	۱۰/۲۴

ابعاد	مولفه ها	مولفان	فراوانی	درصد
کل نگرش	یکی دانستن حوزه نظر و عمل، ارتباط ذهن های عمیق و معناگرا با هم، ترکیب جنبه های عاطفی، روانی و شناختی، همه جانبه نگر، معنادار بودن یادگیری، توجه به رابطه عمیق میان معلم و فراگیر، توجه به ابعاد تربیت در برنامه درسی.	امینی و همکاران(۱۳۹۳)، حسینی و همکاران(۱۳۹۳)، نجفی و همکاران (۱۳۹۴)، تیسدل (۲۰۰۳)، میلر و همکاران(۲۰۰۵)، ساهو و پرادهان(۲۰۰۸)، پیس،(۲۰۱۰).	۷	۱۰/۲۴
طبیبیت گرایی	خود اکتشافی از طریق تعامل با محیط، بسط نیروهای طبیعی و جهانی، رویارویی با تجربه های زندگی، احساس هماهنگی با جهان هستی، هویت بخشی به زندگی، معنا بخشی به زندگی	پاک سرشت، (۱۳۹۳) شمشیری(۱۳۸۵)، میلر و همکاران (۲۰۰۵)، بوومن و اسمال (۲۰۱۰).	۶	۸/۵۸
مجموع				
			۷۰	۰/۱۰۰

۲- از دیدگاه دانشجویان، دانش مدیران و اساتید دانشگاه فرهنگیان برای

اجرای برنامه درسی معنوی به چه میزان است؟

به منظور بررسی وضعیت عامل های حیطه دانش نسبت به یکدیگر و به لحاظ تعیین اولویت و رتبه بندی این عامل ها در حیطه دانش اساتید و مدیران از نظر دانشجویان، از آزمون فریدمن استفاده شده است که نتایج این آزمون در جدول ۲ ارائه شده است. جدول ۲: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی عوامل حیطه دانش اساتید و مدیران از نظر دانشجویان

ردیف	عامل های حیطه دانش	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
۱	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که منجر به بیان ادراکات، احساسات و عقاید دانشجویان می گردد و جنبه های شناختی، عاطفی و روانی- حرکتی آنها را با هم ترکیب می کند، توجه دارند.	۶/۲۶	*۵۲/۷۸ Sig: 0.000
۲	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که به دنبال ایجاد تعادل و وابستگی بین زندگی درونی و بیرونی فراگیران است. و علاوه بر منطقی	۵/۷۰	

ردیف	عامل های حیطه دانش	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
	بار آوردن فراگیران، دست یافتن آنها به احساس عمیق و پایدار را فراهم می کند، توجه دارند.		
۳	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که بر ضمیر ناخودآگاه دانشجویان، عشق به زندگی و طبیعت، تاریخ و زندگی مذهبی و تجربه دینی تأکید دارد، توجه دارند.	۵/۵۱	
۴	مدیران و اساتید به برنامه درسی جامع و کل نگرانه ای که به رشد تمام ابعاد دانشجویان (عقلی، احساسی، اجتماعی، جسمی، هنری و معنوی) منجر گردد، توجه دارند.	۵/۴۷	
۵	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که همیشه خواهان نیل به سطوح بالاتر آگاهی و معنی دار کردن زندگی است، توجه دارند.	۵/۴۲	
۶	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که منجر به اعمال پرهیزکارانه مانند « مسئولیت پذیری، صداقت، شجاعت، ایثار، عدالت اجتماعی و ...» می گردد، توجه دارند.	۵/۴۱	
۷	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که به پرورش مهارت های اجتماعی نظیر « مهارت های همدلی، همکاری، ابراز وجود و ...» منجر گردد، توجه دارند	۵/۴۱	
۸	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که جهت یابی اصیل عاطفی انسان که غایت اصلی آن تربیت معنوی و رسیدن به نشانگرهای معنوی است،	۵/۳۳	

ردیف	عامل های حیطه دانش	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
	توجه دارند.		
۹	مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که در ارتقاء شادی، نشاط، آرامش درونی، عشق، سلامتی، لذت معنا و تعالی دانشجویان نقش داشته باشد، توجه دارند.	۵/۳۳	
۱۰	مدیران و اساتید به برنامه درسی هنرمندانه و زیبایی شناسانه ای که منجر به « پرورش سواد هنری، پالایش ذوق و سلیقه و همچنین خلاقیت و سازندگی» در دانشجویان می گردد توجه دارند.	۵/۱۶	
* $p < 0.05$			

بر اساس نتایج ارائه شده در جدول ۲، نتیجه آزمون فریدمن (که برای بررسی معناداری رتبه بندی در این آزمون از آماره خی دو استفاده می شود) با آماره ۵۲/۷۸ در سطح ۰/۰۵ معنی دار است ($p < ۰/۰۵$). بر اساس نتایج حاصل شده، گویه « مدیران و اساتید به برنامه درسی ای که منجر به بیان ادراکات، احساسات و عقاید دانشجویان می گردد و جنبه های شناختی، عاطفی و روانی- حرکتی آنها را با هم ترکیب می کند توجه دارند» به عنوان رتبه اول و گویه « مدیران و اساتید به برنامه درسی هنرمندانه و زیبایی شناسانه ای که منجر به پرورش سواد هنری، پالایش ذوق و سلیقه و همچنین خلاقیت و سازندگی در دانشجویان می گردد توجه دارند» در رتبه آخر قرار گرفته است.

همچنین، از آزمون t تک نمونه برای مقایسه میانگین نمره حیطه دانش اساتید و مدیران با معیار فرضی تعیین شده برای تعیین میزان مطلوبیت در برخورداری اساتید و مدیران از دانش به زعم دانشجویان استفاده گردیده است. قابل ذکر است که در پژوهش حاضر، میانگین ۴ به عنوان مطلوبیت در برخورداری اساتید و مدیران از دانش از نظر دانشجویان تعیین شده، که عدد بالاتر از آن به عنوان برخورداری اثربخش مورد نظر قرار گرفته است.

جدول ۳: آزمون مقایسه میانگین نمره بر خورداری اساتید و مدیران از دانش با معیار فرضی تعیین شده از دیدگاه دانشجویان (t تک نمونه)

شاخص آماري	میانگین متغیر	انحراف استاندارد	میانگین فرضی	درجه آزادی	مقدار t	Sig	متغیر
							دانش
	۴/۴۷	۰/۴۵	۴	۲۹۹	۱۸/۰۱	۰/۰۰۰	

بر اساس جدول ۳، در حیطه برخورداری اساتید و مدیران از دانش در اجرای برنامه درسی معنوی از دیدگاه دانشجویان، مقدار t مشاهده شده بزرگتر از مقدار t بحرانی جدول در سطح خطای ۵ درصد و با درجه آزادی ۲۹۹ می باشد. با آزمون انجام شده، H_0 رد می شود و در نتیجه میانگین جامعه بالاتر از ۴ می باشد. بنابراین می توان گفت که از نظر دانشجویان، اساتید و مدیران بیشتر از معیار تعیین شده در مطلوبیت در برخورداری از دانش، به حیطه مذکور توجه داشته اند و به عبارت دیگر، اساتید و مدیران از دانش کافی در اجرای برنامه درسی معنوی برخوردارند.

۳- از دیدگاه دانشجویان، نگرش مدیران و اساتید دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی به چه میزان است؟

به منظور بررسی وضعیت عامل های حیطه نگرش نسبت به یکدیگر و به لحاظ تعیین اولویت و رتبه بندی این عامل ها در حیطه نگرش اساتید و مدیران از نظر دانشجویان، از آزمون فریدمن استفاده شده است که نتایج این آزمون در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی عوامل حیطه نگرش اساتید و مدیران از نظر دانشجویان

ردیف	عامل های حیطه نگرش	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
۱	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه درسی دانشگاه به اعمال پرهیزکارانه» مسئولیت پذیری، صداقت، شجاعت و عدالت اجتماعی» توجه دارند؟	۵/۹۴	Sig: 0.000 *۹۶/۸۵۵
۲	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه های خود به بیان ادراکات، احساسات و عقاید دانشجویان توجه دارند؟	۵/۸۰	

۵/۷۳	تا چه حد مدیران و اساتید، برنامه درسی جامع و کل نگرانه را که تمام ابعاد وجودی فراگیر(ابعاد عقلی، جسمانی، احساسی، اجتماعی، هنری و معنوی) را در بر می گیرد در طراحی و اجرای برنامه درسی مورد توجه قرار می دهند؟	۳
۵/۷۳	تا چه حد مدیران و اساتید در اجرای برنامه های درسی میان تفکر شهودی و تفکر تحلیلی تعادل و توازن مناسب برقرار می کنند؟	۴
۵/۶۵	به چه میزان تدریس اساتید توانسته است تخیل و آفرینندگی را در دانشجویان پرورش دهد؟	۵
۵/۴۷	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه درسی دانشگاه به ابعاد هنری، عقلانی، شهودی و نمایشی در فرآیند یادگیری توجه دارند؟	۶
۵/۴۶	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه درسی علاوه بر جنبه های شناختی به حیطه های عاطفی، اجتماعی و هنر توجه دارند؟	۷
۵/۴۲	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه درسی دانشگاه فرهنگیان به پرورش مهارت های اجتماعی نظیر همدلی، همکاری و همیاری توجه دارند	۸
۵	تا چه حد مدیران و اساتید، محتوای برنامه درسی و فرآیند یاددهی-یادگیری را متناسب با علائق و استعداد های فراگیران طراحی و اجرا می نمایند؟	۹
۴/۱۷	تا چه حد مدیران و اساتید در اجرای برنامه درسی علاوه بر اهداف و محتوای پیش بینی شده در برنامه (برنامه درسی صریح) از موارد پیش بینی نشده (پنهان) و مواردی که مورد غفلت واقع شده	۱۰

	است(برنامه درسی پوچ) نیز استفاده می کنند؟
*p<0.05	

بر اساس نتایج ارائه شده در جدول ۴، نتیجه آزمون فریدمن (که برای بررسی معناداری رتبه بندی در این آزمون از آماره خی دو استفاده می شود) با آماره ۶۶/۸۵۵ در سطح ۰/۰۵ معنی دار است ($p < 0/05$). بر اساس نتایج حاصل شده، گویه « تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه درسی دانشگاه به اعمال پرهیزکارانه» مستولیت پذیری، صداقت، شجاعت و عدالت اجتماعی» توجه دارند؟» به عنوان رتبه اول و گویه « تا چه حد مدیران و اساتید در اجرای برنامه درسی علاوه بر اهداف و محتوای پیش بینی شده در برنامه(برنامه درسی صریح) از موارد پیش بینی نشده(پنهان) و مواردی که مورد غفلت واقع شده است(برنامه درسی پوچ) نیز استفاده می کنند؟» در رتبه آخر قرار گرفته است.

همچنین، از آزمون t تک نمونه برای مقایسه میانگین نمره حیطة نگرش اساتید و مدیران با معیار فرضی تعیین شده برای تعیین میزان مطلوبیت در برخورداری اساتید از نگرش به زعم دانشجویان استفاده گردیده است. قابل ذکر است که در پژوهش حاضر، میانگین ۴ به عنوان مطلوبیت در برخورداری اساتید و مدیران از نگرش از نظر دانشجویان تعیین شده، که عدد بالاتر از آن به عنوان برخورداری اثربخش مورد نظر قرار گرفته است.

جدول ۵: آزمون مقایسه میانگین نمره برخورداری اساتید و مدیران از نگرش با معیار فرضی تعیین شده از دیدگاه دانشجویان (t تک نمونه)

شاخص آماری متغیر	میانگین متغیر	انحراف استاندارد	میانگین فرضی	درجه آزادی	مقدار t	Sig
برخورداری اساتید از نگرش	۴/۳۴	۰/۵۱	۴	۲۹۹	۱۱/۷۵	۰۰/۰۰

بر اساس جدول ۵، در حیطة برخورداری اساتید و مدیران از نگرش در اجرای برنامه درسی معنوی از دیدگاه دانشجویان، مقدار t مشاهده شده بزرگتر از مقدار t بحرانی جدول در سطح خطای ۵ درصد و با درجه آزادی ۲۹۹ می باشد. با آزمون انجام شده، H_0 رد می شود و در نتیجه میانگین جامعه بالاتر از ۴ می باشد. بنابراین می توان گفت که از نظر دانشجویان، اساتید و

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

مدیران بیشتر از معیار تعیین شده در مطلوبیت در برخورداری از نگرش، به حیطة مذکور توجه داشته اند و به عبارت دیگر، اساتید و مدیران از نگرش کافی در اجرای برنامه درسی معنوی برخوردارند.

۲- از دیدگاه دانشجویان، مهارت مدیران و اساتید دانشگاه فرهنگیان برای

اجرای برنامه درسی معنوی به چه میزان است؟

به منظور بررسی وضعیت عامل های حیطة مهارت نسبت به یکدیگر و به لحاظ تعیین اولویت و رتبه بندی این عامل ها در حیطة مهارت اساتید و مدیران از نظر دانشجویان، از آزمون فریدمن استفاده شده است که نتایج این آزمون در جدول ۶ ارائه شده است.

جدول ۶: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی عوامل حیطة مهارت اساتید و مدیران از نظر دانشجویان

رتبه	عامل های حیطة مهارت	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
۱	تا چه حد اساتید در کلاس خود با رویکردی تلفیقی و جامع « کل نگرانه» تدریس می کنند.	۵/۸۸	*۲۳/۴۳۴ Sig: 0.005
۲	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه های درسی به ابعاد هنری، تا عقلانی(شهودی) و نمایشی در فرایند یادگیری توجه دارند؟	۵/۷۴	
۳	تا چه حد تدریس اساتید شما توانسته است منجر به پرورش منش، خلاقیت و سازندگی، خبرگی، مهارت ها و ... گردد؟	۵/۶۶	
۴	تا چه حد تدریس اساتید شما در کلاس موجب شادی، نشاط، آرامش درونی، لذت و پرورش روح شده است؟	۵/۶۰	
۵	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه های خود به شعر، موسیقی و ... به عنوان هنرهایی که معانی برتر را ارائه می کنند، توجه می کنند؟	۵/۵۷	

۵/۴۹	تا چه حد تدریس اساتید شما توانسته است منجر به بیان احساسات، ادراکات و عقاید در دانشجویان گردد؟	۶
۵/۴۷	تا چه حد تدریس اساتید توانسته منجر به پرورش مهارتهای اجتماعی نظیر همدلی، همکاری، ایزاز وجود و غیره در دانشجویان گردد؟	۷
۵/۳۴	تا چه حد اساتید در کلاس خود به تفاوتهای فردی، فرهنگی و اجتماعی (عدالت آموزشی) توجه دارند؟	۸
۵/۱۷	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه های درسی خود علاوه بر تفکر عقلانی (تحلیلی) به تفکر شهودی توجه می نمایند؟	۹
۵/۱۰	تا چه حد مدیران و اساتید در برنامه های خود علاوه بر جنبه های شناختی به جنبه های عاطفی، اجتماعی و هنری توجه دارند؟	۱۰
* 0.05		

بر اساس نتایج ارائه شده در جدول ۶، نتیجه آزمون فریدمن (که برای بررسی معناداری رتبه بندی در این آزمون از آماره خی دو استفاده می شود) با آماره ۲۳/۴۳۴ در سطح ۰/۰۵ معنی دار است ($p < 0/05$). بر اساس نتایج حاصل شده، گویه « تدریس با رویکرد تلفیقی و جامع» به عنوان رتبه اول و گویه « توجه به جنبه های شناختی، عاطفی، اجتماعی و هنری» در رتبه آخر قرار گرفته است.

همچنین، از آزمون t تک نمونه برای مقایسه میانگین نمره حیطه مهارت اساتید و مدیران با معیار فرضی تعیین شده برای تعیین میزان مطلوبیت در برخورداری اساتید و مدیران از مهارت به زعم دانشجویان استفاده گردیده است. قابل ذکر است که در پژوهش حاضر، میانگین

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

۴ به عنوان مطلوبیت در برخورداری اساتید و مدیران از مهارت از نظر دانشجویان تعیین شده، که عدد بالاتر از آن به عنوان برخورداری اثربخش مورد نظر قرار گرفته است. نتایج این تجزیه و تحلیل در جدول ۷ آورده شده است.

جدول ۷: آزمون مقایسه میانگین نمره برخورداری اساتید و مدیران از مهارت با معیار فرضی تعیین شده از دیدگاه دانشجویان (t تک نمونه)

شاخص آماری	میانگین متغیر	انحراف استاندارد	میانگین فرضی	درجه آزادی	مقدار t	sig
مهارت	۳/۰۸	۰/۸۸	۴	۲۹۹	-۱۷/۸۱	۰۰/۰۰

بر اساس جدول ۷، در حیطه برخورداری اساتید و مدیران از مهارت در اجرای برنامه درسی معنوی از دیدگاه دانشجویان، مقدار t مشاهده شده کوچکتر از مقدار t بحرانی جدول در سطح خطای ۵ درصد و با درجه آزادی ۲۹۹ می باشد. با آزمون انجام شده، H_0 رد می شود و در نتیجه میانگین جامعه پایین تر از ۴ می باشد. بنابراین می توان گفت که از نظر دانشجویان، اساتید و مدیران کمتر از معیار تعیین شده در مطلوبیت در برخورداری از مهارت، به حیطه مذکور توجه داشته اند و به عبارت دیگر، اساتید و مدیران از مهارت کافی در اجرای برنامه درسی معنوی برخوردار نبوده اند.

۵- از دیدگاه دانشجویان، امکانات موجود در دانشگاه فرهنگیان برای اجرای

برنامه درسی معنوی به چه میزان است؟
حیطه امکانات دانشگاه فرهنگیان از نظر دانشجویان از ۷ سوال تشکیل شده است که خلاصه آن، به همراه پاسخهای داده شده در جدول ۸ ارایه گردیده است.

جدول ۸: توزیع فراوانی و درصد پاسخهای سوالهای حیطه امکانات دانشگاه فرهنگیان از نظر دانشجویان

تایف سوالها	بسیار کم	کم	تا حدودی	زیاد	بسیار زیاد	میانگین	انحراف معیار

تجرا ف معیار	میانگین	بسیار زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	بسیار کم	طیف سوال ها
۱/۲۴	۳/۰۶	۳۵ ۱۱/۷	۹۲ ۳۰/۷	۷۵ ۲۵	۵۴ ۱۸	۴۴ ۱۴/۷	۱ تا چه میزان کتابهایی با موضوع معنویت، اخلاق و... در کتابخانه پردیس شما وجود دارد؟
۱/۵۰	۲/۶۷	۴۸ ۱۶	۵۳ ۱۷/۷	۵۹ ۱۹/۷	۳۲ ۱۰/۷	۱۰۸ ۳۶	۲ تا چه میزان دانشجویان به سایت هایی که به آموزش و پرورش و اطلاع رسانی امور معنوی می پردازد دسترسی دارند؟
۱/۱۲	۳/۰۷	۳۷ ۱۲/۳	۶۰ ۲۰	۱۰۹ ۳۶/۳	۶۸ ۲۲/۷	۲۶ ۸/۷	۳ تا چه میزان فضای آموزشی « پردیس » و کلاس درس « متناسب با روحیه دانشجویان طراحی شده است؟
۱/۴۱	۲/۷۰	۵۳ ۱۷/۷	۳۷ ۱۲/۳	۵۰ ۱۶/۷	۸۸ ۲۹/۳	۷۲ ۲۴	۴ تا چه میزان پردیس دارای یک نمازخانه با فضای مناسب و با روح است؟

تجربیات معیار	میانگین	بسیار زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	بسیار کم	طیف سوال‌ها
۱/۴۶	۲/۵۹	۳۲ ۱۰/۷	۸۳ ۲۷/۷	۱۹ ۶/۳	۶۲ ۲۰/۷	۱۰۴ ۳۴/۷	۵ تا چه میزان برنامه‌ها و فعالیتهای فوق برنامه نظیر دید و بازدیدها، اردوها، برگزاری مسابقات، برگزاری مراسمات « جشن‌ها و شهادت» در پردیس برگزار می‌گردد؟
۱/۳۳	۲/۹۱	۶۴ ۲۱/۳	۳۹ ۱۳	۲۵ ۸/۳	۱۵۰ ۵۰	۲۲ ۷/۳	۶ تا چه میزان در پردیس شما ورزش‌های هوازی و مدیتیشن یا تمرکز فکری - بدنی پیش بینی شده است؟
۱/۴۲	۲/۶۹	۳۲ ۱۰/۷	۸۹ ۲۹/۷	۲۱ ۷	۷۱ ۲۳/۷	۸۷ ۲۹	۷ تا چه میزان در پردیس شما مشاوره یا کارگاه‌های روحی و معنوی برگزار می‌شود؟
۱/۱۴/	۲/۸۱						مجموع

بر طبق یافته‌های جدول، بالاترین مقدار میانگین مربوط به سوال شماره ۳ « تا چه میزان فضای آموزشی پردیس و کلاس درس « متناسب با روحیه دانشجویان طراحی شده است؟ » با ۳/۰۷، و پایین‌ترین میانگین مربوط به سوال شماره ۵ « تا چه میزان برنامه‌ها و فعالیتهای فوق برنامه نظیر دید و بازدیدها، اردوها، برگزاری مسابقات، برگزاری مراسمات « جشن‌ها و

شهادت» در پردیس برگزار می گردد؟» با میانگین ۲/۵۹ می باشد. بر اساس این نتایج، می توان گفت که بر طبق نظر دانشجویان، در حیطة امکانات، دانشگاه فرهنگیان دارای بیشترین برخورداری در گویه شماره ۳ و دارای کمترین برخورداری در گویه شماره ۵ بوده است. میانگین کل حیطة ۲/۸۱ و انحراف معیار آن ۱/۱۴ می باشد.

به منظور بررسی وضعیت این عامل ها نسبت به یکدیگر و به لحاظ تعیین اولویت و رتبه بندی این عامل ها در حیطة امکانات از نظر دانشجویان، از آزمون فریدمن استفاده شده است که نتایج این آزمون در جدول ۹ ارائه شده است.

جدول ۹: نتایج آزمون فریدمن برای رتبه بندی عوامل حیطة امکانات دانشگاه فرهنگیان از نظر

دانشجویان

ردیف	عامل های حیطة امکانات	میانگین رتبه به ترتیب اولویت	خی دو
۱	تا چه میزان فضای آموزشی « پردیس و کلاس درس » متناسب با روحیه دانشجویان طراحی شده است؟	۴/۵۵	*۸۴/۰۵۲ Sig: 0.000
۲	تا چه میزان کتابهایی با موضوع معنویت، اخلاق و ... در کتابخانه پردیس شما وجود دارد؟	۴/۴۱	
۳	تا چه میزان در پردیس شما ورزش های هوازی و مدیتیشن یا تمرکز فکری -بدنی پیش بینی شده است؟	۴/۳۱	
۴	تا چه میزان پردیس دارای یک نمازخانه با فضای مناسب و با روح است؟	۳/۸۱	
۵	تا چه میزان در پردیس شما مشاوره یا کارگاه های روحی و معنوی برگزار می شود؟	۳/۷۱	
۶	تا چه میزان دانشجویان به سایت هایی که به آموزش و پرورش و اطلاع رسانی امور معنوی می پردازد دسترسی دارند؟	۳/۷۰	
۷	تا چه میزان برنامه ها و فعالیتهای فوق برنامه نظیر دید و بازدیدها، اردوها، برگزاری مسابقات، برگزاری مراسمات» جشن ها و شهادت» در پردیس برگزار	۳/۵۲	

		می گردد؟
$*p < 0.05$		

بر اساس نتایج ارائه شده در جدول ۹، نتیجه آزمون فریدمن (که برای بررسی معناداری رتبه بندی در این آزمون از آماره خی دو استفاده می شود) با آماره $84/052$ در سطح $0/05$ معنی دار است ($p < 0/05$). بر اساس نتایج حاصل شده، گویه « تا چه میزان فضای آموزشی « پردیس و کلاس درس « متناسب با روحیه دانشجویان طراحی شده است؟» به عنوان رتبه اول و گویه « تا چه میزان برنامه ها و فعالیتهای فوق برنامه نظیر دید و بازدیدها، اردوها، برگزاری مسابقات، برگزاری مراسمات « جشن ها و شهادت» در پردیس برگزار می گردد؟» در رتبه آخر قرار گرفته است.

همچنین، از آزمون t تک نمونه برای مقایسه میانگین نمره حیطه امکانات دانشگاه فرهنگیان با معیار فرضی تعیین شده برای تعیین میزان مطلوبیت در برخورداری از امکانات از دیدگاه دانشجویان استفاده گردیده است. قابل ذکر است که در پژوهش حاضر، میانگین ۴ به عنوان مطلوبیت در برخورداری از امکانات از نظر دانشجویان تعیین شده، که عدد بالاتر از آن به عنوان برخورداری مطلوب مورد نظر قرار گرفته است. نتایج این تجزیه و تحلیل در جدول ۱۰ آورده شده است.

جدول ۱۰: آزمون مقایسه میانگین نمره برخورداری مطلوب دانشگاه فرهنگیان از امکانات با معیار فرضی تعیین شده از دیدگاه دانشجویان (t تک نمونه)

شاخص آماری متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین فرضی	درجه آزادی	مقدار t	sig
امکانات	۲/۸۱	۱/۱۴	۴	۲۹۹	-۱۷/۹۹	۰۰/۰۰

بر اساس جدول ۱۰، در حیطه برخورداری دانشگاه فرهنگیان از امکانات در اجرای برنامه درسی معنوی از دیدگاه دانشجویان، مقدار t مشاهده شده کوچکتر از مقدار t بحرانی جدول در سطح خطای ۵ درصد و با درجه آزادی ۲۹۹ می باشد. با آزمون انجام شده، H_0 رد می شود و در نتیجه میانگین جامعه پایین تر از ۴ می باشد. بنابراین می توان گفت از نظر دانشجویان، امکانات دانشگاه فرهنگیان، کمتر از معیار تعیین شده به عنوان مطلوبیت بوده است و به عبارت دیگر، امکانات دانشگاه فرهنگیان در اجرای برنامه درسی معنوی مناسب و کافی نبوده است.

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان "دانش، نگرش و مهارت اساتید و مدیران" و امکانات دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی از دیدگاه دانشجویان رشته آموزش ابتدایی انجام شده است لذا در پژوهش به داده هایی استناد شد که مربوط به دو گروه مدیران (تصمیم گیرندگان نظام برنامه ریزی درسی در دانشگاه فرهنگیان) و مدرسان (عاملان احتمالی برنامه درسی معنوی) می باشد. در واقع تصویری که دانشجویان از شرایط موجود این دو گروه ارائه دادند مبنای تحلیل و پاسخگویی به هدف اصلی پژوهش بود. لذا بر این اساس شرایط (سخت افزاری، نرم افزاری) دانشگاه فرهنگیان برای اقدام به برنامه ریزی درسی معنوی مورد پرسش قرار گرفت. بر این اساس در ابتدا ابعاد و مولفه های برنامه درسی معنوی شناسایی و سپس داده هایی در خصوص چهار متغیر دانش، نگرش، مهارت و امکانات جمع آوری گردید، همچنان که از یافته ها مشخص است سطح دانش و نگرش از بیشترین میانگین و مهارت و امکانات از کمترین میانگین برخوردارند. این بدان معناست که مدیران و اساتید برای اجرای برنامه اجرای برنامه درسی معنوی از دانش و نگرش کافی برخوردار هستند اما از مهارت لازم برخوردار نیستند. همچنین امکانات دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی در حد مطلوبی نیست. حال با توجه به این نتایج کلی، یافته های مربوط به هر سوال به طور جداگانه مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرد.

در خصوص سوال اول پژوهش، نتایج پژوهش حاکی از آن است که بر اساس منابع و متون در دسترس، برنامه درسی معنوی با تأکید بر زوایای معرفت شناسی و ارزش شناسی شامل: هفت بعد اصلی: ۱- هنر و زیباشناسی ۲- ماوراءالطبیعه ۳- اخلاق ۴- تعقل ۵- انسان گرایی ۶- طبیعت گرایی ۷- انسان گرایی، و ۸۰ مولفه در زمینه برنامه درسی معنوی می باشد. نتایج این یافته در بعضی از ابعاد و مولفه ها با پژوهش های حسینی و همکاران (۱۳۹۳)؛ نجفی و همکاران (۱۳۹۴)، میلر و همکاران (۲۰۰۵)، کینگ (۲۰۱۰)، دانلیوک و همکاران (۲۰۱۰)، همخوان است. نتایج این یافته ها و پژوهش حاضر حاکی از آن است که گنجاندن معنویت در قالب برنامه های درسی مراکز آموزشی به همراه تعامل این مراکز با سایر نهادهای اجتماعی شرایط لازم را برای پرورش اخلاقی و حتی عقلانی متریبان فراهم می سازد.

درخصوص سوال دوم پژوهش، نتایج پژوهش نشان می دهد که از دیدگاه دانشجویان، (مدیران و مدرسان) از آگاهی و دانش کافی برای اجرای برنامه درسی معنوی برخوردار هستند. اما لازم است که شرایطی فراهم شود تا مدیران و مدرسان به ارتقای سطح دانش و آگاهی خویش همت گمارند. نتایج این یافته با پژوهش های حسینی و همکاران (۱۳۹۳)، ایزدی و همکاران (۱۳۹۰)، همخوان است. آنها در پژوهش های خود به این نتیجه دست یافتند که دبیران

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

و مدرسان آموزش و پرورش از آگاهی و دانش کافی برای اجرای برنامه درسی برخوردارند. با این اوصاف در تبیین این یافته می توان گفت آگاهی و دانش یک متغیر اصلی در فرایند برنامه درسی معنوی است که در این راستا باید دست اندرکاران آموزش و پرورش بویژه دانشگاه فرهنگیان آگاهی بیشتری در مورد جزئیات برنامه درسی معنوی در اختیار افراد ذی نفع بویژه دانشجویان قرار دهند. مدیران و مدرسان زیربنای دانشی مناسبی در خصوص برنامه درسی معنوی دارند یعنی مدیران و اساتید آگاهی و شناخت اولیه را نسبت به موضوع دارند هر چند که این اطلاعات اولین گام در فراهم کردن برنامه عملیاتی و اجرایی برنامه درسی معنوی به شمار می آید، البته نباید به این سطح بسنده کرد زیرا با توجه به تازگی و نو بودن برنامه درسی معنوی، باید مدیران و مدرسان آموزش های مستمر فراوانی در این خصوص به دست آورند. لذا با توجه به نتیجه پژوهش، در این راستا پیشنهاد می گردد: مدیران و مدرسان به طور مداوم به تقویت و ارتقای سطح دانش خود در زمینه معنویت و برنامه درسی معنوی همت گمارند و این موضوع وظیفه دست اندرکاران امر را در رده های بالا در تصمیم گیری آشکار می سازد.

در خصوص سوال سوم پژوهش، یافته ها نشان می دهد که نگرش (مدیران و مدرسان) برای اجرای برنامه درسی معنوی مثبت است، نتایج این یافته با پژوهش های حسینی و همکاران (۱۳۸۹)، ایزدی و همکاران (۱۳۹۰)، حسینی و همکاران (۱۳۹۳) همخوان است. آنها در پژوهش های خود به این نتیجه دست یافتند که دبیران و مدرسان آموزش و پرورش نسبت به اجرای برنامه درسی معنوی از نگرش مثبت برخوردارند. در تبیین این یافته می توان گفت، هر چند که در این پژوهش نگرش مدیران و مدرسان در حد متوسطی است اما معیار مطلوبیت در برنامه درسی معنوی، استمرار آن است بنابراین با توجه به چالش انگیز بودن حوزه مطالعات برنامه درسی - که چالش معنویت یکی از عمده ترین آنهاست^۵ مثبت نگه داشتن نگرش مدیران و مدرسان به این برنامه امری اساسی است (حسینی و همکاران، ۱۳۹۳). تغییر نگرش مدیران و مدرسان راجع به برنامه درسی معنوی توسط دانشگاه فرهنگیان مسئله ای جدی است که باید به آن توجه شود و در صورت تمایل به اجرای برنامه درسی معنوی بایستی اصلاح نگرش صورت گیرد، همچنین در زمینه تغییر نگرش مدیران و مدرسان باید به دو اصل اقناع و صداقت توجه بیشتری مبذول گردد، قانع کردن مدیران و اساتید در زمینه برنامه جاری و برنامه آتی و نیز رعایت اصل صداقت در روشن نمودن وضعیت کنونی گام های موثری است که باید اقداماتی در خصوص آنها انجام شود.

در خصوص سوال چهارم پژوهش، می توان از مهارت ناکافی مدیران و مدرسان به عنوان یکی از چالش های مهم در زمینه برنامه درسی معنوی یاد کرد، که ممکن است اصل حرکت به سمت برنامه درسی معنوی را به مخاطره اندازد. نتایج این یافته با پژوهش ایزدی و همکاران (۱۳۹۰) همخوان است و با پژوهش حسینی و همکاران (۱۳۹۳) ناهمخوان است. چرا که

در یافته های پژوهش حسینی و همکاران (۱۳۹۳) مهارت در حد متوسط به بالا ارزیابی شد، اما در پژوهش ایزدی و همکاران (۱۳۹۰) و این پژوهش مهارت گروه های مخاطب برای اجرای برنامه درسی معنوی ناکافی است. در تبیین این یافته می توان گفت: یکی از الزامات اجرای برنامه درسی معنوی، برخورداری از مهارت متناسب با برنامه اجرایی است. ضعف در این زمینه، نکته مهم و بحث انگیز به شمار می آید که نباید به سادگی از آن گذشت و بایستی زمینه مهارت بیشتر مدیران و مدرسان برای اجرای برنامه درسی معنوی فراهم آورد. حال با توجه به نتایج پژوهش، چون مهارت مدیران و مدرسان برای اجرای برنامه درسی معنوی ناکافی می باشد لذا پیشنهاد می شود: تدارک زمینه های مناسب جهت ارتقاء سطح علمی مدیران و مدرسان از طرق مختلف مانند، برگزاری دوره ها و کارگاه های آموزشی و تشکیل گردهمایی ها و نیز تشکیل کمیته ها و انجمن های علمی فعال در سطح گروه ها و ایجاد انگیزه در آنها نسبت به ارتقاء سطح مهارت و تجربه در زمینه برنامه درسی معنوی فراهم گردد. همچنین پیشنهاد می شود: بازنگری درباره ی نقش دست اندرکاران بویژه مدیران و مدرسان و توانایی سازی آنها برای تصدی وظایف و مسئولیت ها بخصوص در فرایند تدریس مبتنی بر برنامه درسی معنوی صورت پذیرد.

در خصوص سوال پنجم در مورد متغیر امکانات همچنان که از نتایج یافته ها بر می آید ، دانشگاه فرهنگیان برای اجرای برنامه درسی معنوی از امکانات مناسب برخوردار نیستند. نتایج این یافته با پژوهش ایزدی و همکاران (۱۳۹۰) همخوان است و با پژوهش حسینی و همکاران (۱۳۹۳) ناهمخوان است. چرا که در یافته های پژوهش حسینی و همکاران امکانات در حد متوسط به بالا ارزیابی شد، اما در پژوهش ایزدی و همکاران (۱۳۹۰) و این پژوهش امکانات موجود در دانشگاه فرهنگیان کشور در حد مطلوب نیست و از آنجا که وجود امکانات متنوع و مناسب برای اجرای برنامه درسی مدرسه معنوی از ضروریات می باشد باید بازسازی امکانات دانشگاه فرهنگیان مورد توجه قرار بگیرد. چرا که برای اجرایی شدن این برنامه ضرورت توجه به امکانات از الزامات اولیه است. به هر حال در صورت تمایل به اجرای برنامه درسی معنوی در دانشگاه فرهنگیان امکانات و منابع موجود جوابگوی وضعیت کنونی نمی باشد و در این راه مسئولان دانشگاه فرهنگیان کشور باید توجه ویژه ای به این امر داشته باشند. به هر حال کمبود منابع و امکانات آموزشی به عنوان چالشی برای برنامه درسی معنوی قلمداد می شود.

در تبیین این یافته می توان گفت که از لحاظ امکانات شرایط لازم برای اجرای برنامه ریزی درسی معنوی در سیستم آموزش و پرورش فعلی و دانشگاه فرهنگیان وجود ندارد و از این لحاظ دانشگاه فرهنگیان دارای ضعف هایی است که برای اجرای برنامه درسی معنوی باید در آن تجدید نظرهایی انجام بگیرد. از جمله اینکه بازسازی امکانات دانشگاه فرهنگیان باید مورد توجه جدی مسئولان نظام و متولیان دانشگاه قرار بگیرد. با توجه به نتایج پژوهش، از آنجا که امکانات

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان و...

موجود در پردیس های دانشگاه فرهنگیان در وضعیت کنونی مناسب اجرای برنامه درسی معنوی نمی باشد پیشنهاد می شود: امکانات متنوع و مناسب همچون کادر تخصصی خیره، اینترنت و امکان استفاده از آن، لوح های فشرده آموزشی با موضوع معنویت، کتاب هایی با موضوع برنامه درسی معنوی و نشریه های مرتبط با رویکرد معنوی، در برنامه درسی تدارک دیده شود. همچنین ایجاد و راه اندازی مراکز برنامه درسی معنوی در دانشگاه فرهنگیان از جمله اقداماتی است که پیشنهاد می گردد مورد توجه متولیان دانشگاه فرهنگیان قرار گیرد. علاوه بر موارد فوق پیشنهاد می شود تا در دوره کارشناسی رشته علوم تربیتی درسی تحت عنوان "برنامه درسی معنوی" گنجانده شود تا آگاهی مدیران و اساتید و حتی دانشجویان از برنامه درسی معنوی غنای بیشتری پیدا کند.

منابع

- ایزدی، صمد، حسینی، فاطمه، قادری، مصطفی. (۱۳۸۹). برنامه درسی معنوی (گفتمان جدید) به عنوان یکی از حلقه های بنیادین تحولات برنامه درسی در قرن ۲۱، **همایش تغییر در نظام آموزشی**، دانشگاه فردوسی مشهد.
- امینی، محمد؛ ماشاللهی نژاد، زهرا. (۱۳۹۲). تأملی بر جایگاه و چگونگی توجه به پرورش معنویت در دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی، **دو فصلنامه تربیت اسلامی**، ۸- (۱۶): ۲۹-۷.
- اساسنامه دانشگاه فرهنگیان، وزارت آموزش و پرورش.
- باقری، خسرو. (۱۳۸۰). **نگاهی دوباره به تربیت اسلامی**، تهران: انتشارات مدرسه.
- بازان تونی. (۱۳۸۷). **نیروی بلوغ معنوی**، ترجمه جوزا صالحی، تهران، انتشارات پل.
- حسینی، فاطمه، ایزدی، صمد، قادری، مصطفی. (۱۳۹۳). امکان سنجی اجرای برنامه درسی با رویکرد معنوی در دوره متوسطه، **فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی**، ۱، ۲ (۱۴): ۳۴-۵۰.
- حسینی، فاطمه؛ ایزدی، صمد؛ قادری، مصطفی. (۱۳۸۹). امکان سنجی اجرای برنامه درسی پست مدرن در جهان اسلام، **فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی**، ۱۱، ۲ (۱۴): ۱۱-۱۴.
- حکیم زاده، رضوان؛ موسوی، سید امین. (۱۳۸۷). آموزش ارزش ها در محتوای کتاب های دینی دوره راهنمایی، بررسی وضعیت موجود و ارائه راهکارهای برای وضعیت مطلوب، **فصلنامه مطالعات برنامه درسی**، ۱۱ (۳): ۹۵-۱۱۷.
- حیاتی، محمد علی. (۱۳۸۷). **رسانس معنوی در برنامه درسی هزاره سوم**، قابل دسترس در [Http://hayati314.blogfa](http://hayati314.blogfa)

مرزبان ادیب منش، محمدجواد لیاقتدار، احمدرضا نصرصفهانی

-جرالد، گوتگ (۱۳۹۴). مکاتب فلسفی و آراء تربیتی، ترجمه محمد جعفر پاک سرشت، تهران:

سمت.

-رحیمی نیا، شب بو؛ رحیمی نیا، چنور و خسروی، محبوبه (۱۳۹۳). ادراک صاحب‌نظران رشته علوم تربیتی دانشگاه علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی درباره مبانی اعتقادی تربیت معنوی، **مجموعه مقالات همایش علوم تربیتی و روانشناسی معنویت و سلامت بندرگز**: دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرگز.

- سبحانی نژاد، مهدی و نجفی، حسن. (۱۳۹۳). تحلیل ابعاد شناسانه مسئولیت پذیری در سبک زندگی اسلامی، **فصلنامه سراج منیر**، ۵ (۱۶): ۱۷۱-۱۵۱.

- شمشیری، بابک (۱۳۸۵). بازگشت به تعلیم و تربیت طبیعت محور در دوره ابتدایی، **مجموعه مقالات ششمین همایش انجمن مطالعات برنامه درسی**، دانشگاه شیراز.

-شریف زاده، حکیمه السادات؛ تسلیمان، ناصر؛ جوادی بورا، محمد علی (۱۳۹۵). جایگاه زیبا شناسی در تعالی تربیت دینی، **دو فصلنامه نظریه و فلسفه تربیت**، ۱(۱): ۲۳-۱۰.

-صمدی، پروین و همکاران (۱۳۸۷). **هوش معنوی و دلالت های آن برای برنامه درسی دوره متوسطه**، **مجموعه مقالات هفتمین همایش انجمن مطالعات برنامه درسی**، تهران، دانشگاه تربیت معلم.
-ضرابی، عبدالرضا (۱۳۸۵). **فلسفه تعلیم و تربیت (قدیم و معاصر)**، مرکز انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

-فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۶). **برنامه درسی به سوی هویت های جدید**، تهران: آبیژ.

-قادری، مصطفی (۱۳۸۸). **بسترهای فهم برنامه درسی**، تهران: انتشارات یادواره کتاب.

- قاسم پور دهاقانی، قاسم؛ نصر، احمدرضا (۱۳۹۱). رویکرد معنوی و برنامه درسی، **فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی**، ۱۹(۱۳): ۹۲-۷۱.

- کریپندورف، کلوس (۱۳۹۰). **تحلیل محتوا؛ مبانی روش‌شناسی**، ترجمه: هوشنگ نایی (چاپ پنجم)، تهران: نشر نی.

-مرادی، مسعود؛ سید کلان، میرمحمد؛ عیاری، لیلا (۱۳۹۳). طراحی الگوی برنامه درسی معنوی در راستای تربیت زمینه ساز؛ راهبردها و راهکارهای اجرایی، **فصلنامه علمی ترویجی پژوهش‌های مهدوی**، ۳(۹): ۱۳۸-۱۱۸.

-مهرمحمدی، محمود؛ امین خندقی، مسعود (۱۳۸۸). مقایسه ایدئولوژی های برنامه درسی آیزنر با میلر: نگاهی دیگر، **فصلنامه مطالعات تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد**، ۱(۴): ۷۴-۳۲.

-میرعرب، فرج الله (۱۳۹۲). **تربیت اعتقادی و معنوی با نگاهی قرآنی**، قم: بوستان کتاب.

بررسی میزان دانش، نگرش و مهارت مدرسان ...

مهدوی نژاد، محمدجواد؛ قدمی، مجید و افضلی، کوثر. (۱۳۹۰). نقش هنر در تربیت معنوی، فصلنامه تعلیم و تربیت، ۲۷(۱۰۸): ۹۱-۱۰۸.

-مهرمحمدی، محمود. (۱۳۸۳). آموزش عمومی هنر، چیستی، چرایی و چگونگی، تهران: انتشارات مدرسه.

-موسوی، فرانک. (۱۳۸۹). برنامه درسی معنوی در هزاره سوم، کرمانشاه: دانشگاه آزاد اسلامی.

-میلر، جان پی. (۱۳۸۰). آموزش و پرورش و روح: به سوی یک برنامه درسی معنوی، ترجمه نادر قلی قورچیان، تهران: انتشارات آزاده.

-نجفی، حسن؛ وفایی، رضا؛ ملکی، حسن. (۱۳۹۴). تبیین ابعاد و مولفه های رشد معنوی انسان و تحلیل محتوای آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۱(۴): ۱۵۰-۱۲۵.

-نجفی، محمد و کشانی، فاطمه. (۱۳۸۸). برنامه درسی معنوی برای دستیابی به تربیت دینی. مجموعه مقالات همایش تربیت دینی قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره.

-Amram, Y. (2007). *The seven dimensions of spiritual intelligence: An ecumenical, grounded theory*. Institute of Transpersonal Psychology. PaloAlto, CA. : 1-8.

-Bowman, N. A. , & Small, J. L. (2010). Do college students who identify with aprivileged religious group experience greater spiritual development-Exploring individual and institutional factors. *Journal of Research in Higher Education*, 51: 595-614.

-Buchanan, M. (2013). Attending to the spiritual dimension to enhance curricula change. *Journal of Beliefs and Values: Studies in Religion & Education*. 31: 191-201.

-Cecero, J. J., Prout, T. A. (2011). Measuring faculty spirituality and its relationship to teaching style. *Journal of Religion & Education*, 38 ,

-Christine, M. Chris, H. (2015).Spiritual and Religious Capabilities for CatholicSchoolse, *Journal of Catholic Educationin Australasia*,2:67-89.

-Calister, CL .(2004). *Threading spirituality throughout nursing education*. Holistic Nursing Practice. 18 (3) :160-167.

-Pace, G. (ed.). (2010). *Whole Learning In the Middle School: Evolution And Transtion*. Norwood,MA: Christopher - Gordon Publishers, Inc.

-King, U. (2010). Earthing spiritual literacy: How to link spiritual development and education to a new Earth consciousness?. *Journal of Beliefs & Values:Studies in Religion & Education*, 31: 254-260.

-Daniliuk, A. I., Kondakov, A. M, & Tishkov, V, A. (2010). The spiritual and moral education of Russia's school students. **Journal of Russian Education and Society**, 52 : 3-18.

-Sahu, T. K., & Pradhan, S. R. (2008). **A Conceptual analysis of spiritual intelligence and its relevance**. Retrieved from <http://shiram.college.academia.edu/Tapansahu/papers>

- Tisdell, E. J. (2003). **Exploring spirituality and culture in adult and higher education**. San Francisco: Jossey ° Bass.

-Miller, j.p & et al (2005). **Holistic learning and spirituality in education: breaking new ground** state university of new York press, Albany.

-Meehan, C. (2002). Promoting spiritual development in the curriculum. **Journal of Pastoral Care in Education**, 20 : 16° 24. 31

- Miller. John. P(2000) **Education and the soul: Toward a Curriculum spiritual** , state university of New York.

-McGunnigle, Christine & Hackett, Chris (2015) "**Spiritual and Religious Capabilities for Catholic Schools**," eJournal of Catholic Education in Australasia: Vol. 2: Iss. 1, Article 6.

